

Arondeuslezing - Beste Aanwezigen,

Sinds ik benaderd ben voor deze lezing loop ik al te piekeren over het begrip vrijheid. Een groot, onbevattelijk en multi-interpretabel begrip. De vrijheid van de één kan de onvrijheid van de ander betekenen. Zeggen ze. Of toch niet? Betekent vrijheid voor iedereen gewoon vrijheid voor iedereen? De vrijheid om te denken wat je wil (gedachten zijn immers vrij), te zijn wie je wilt zijn, te geloven in wat of wie je wil? En als de één die vrijheid heeft, heeft de ander die niet vanzelfsprekend ook? Hoe oneens we het ook zijn met elkaar, laten we elkaar daar vrij in laten. Dat is de ultieme droom van democratie. Een kwetsbare droom, dat weten we inmiddels maar al te goed. Goed, mooie gedachten, gratuite gedachten ook. Zo gratuiet dat wij hier, en iedereen buiten, daar min of meer wel mee zal instemmen. Stapje verder. Hoe vrij zijn wij eigenlijk en hoe gerust kunnen wij erop zijn dat die vrijheid altijd beschermd zal blijven. Of loopt onze vrijheid vandaag de dag eigenlijk meer gevaar dan we ons willen realiseren? Ik kom daar later op terug. In elk geval voel ik, voor de komende minuten, hier en nu, een stukje vrijheid. U mag het met mij oneens zijn, maar u mag mij hier, in deze kerk, bij deze Arondeuslezing, niet verbieden mijn gedachten hierover met u te delen. Dat is winst, dat nemen ze ons niet meer af, toch? Een kinderhand is gauw gevuld tegenwoordig ! Toen ik verder ging denken over deze lezing, over vrijheid dus, dacht ik vooral: waar moet ik beginnen.

Ik ben geen denker, geen filosoof, geen politicus, verre van dat. Ik ben een rondfladderende journalist, die wel een grote mond heeft maar geen bijbehorende intellectuele bagage.

Ik kan niet goed beschouwen, ik ben een beetje een gemakzuchtige doener die haar best doet haar morele kompas scherp te houden en die zich laaft aan echte denkers. Dat brengt me voor een lezing als deze, met een illustere rij voorgangers, in problemen. Laat ik, dacht ik, houvast zoeken. Ik dacht na over de naamgever van deze mooie lezing: Willem Arondeus. Een jonge man, een jong gestorven held. Ik heb hem jaren geleden al leren kennen door de documentaire van mijn dierbare collega bij de VARA-radio, Toni Boumans - *Na het feest, zonder afscheid verdwenen* heet deze documentaire. Ze stuitte toen ook op de joodse celliste/dirigente Frieda Belinfante, die met Arondeus in het verzet zat en die, net als hij, eigenlijk veel te weinig bekend is geworden. Ook over haar maakte ze een documentaire. Beiden waren ze homoseksueel, een niet onbelangrijk gegeven met betrekking tot hun onderbelichting. En zo kwam ze - dat heb je als je onderzoeker en archiefsnuffelaar bent, van het één komt het ander - een opmerkelijke familie op het spoor, de familie Bakker Ze schreef over hen het indrukwekkende boek **Je mag wel bang zijn maar niet laf**, onvergetelijke titel. Ik kom hier op terug.

Terug naar mijn gemeender over deze lezing. En ik kwam erop uit, dat ik niet anders kan dan er een zeer persoonlijk verhaal van maken. En de vraag die ik me stelde was: hoe vrij ben ik zelf? Nu? Vandaag? Zijn de grenzen die aan mijn vrijheid gesteld worden aanvaardbaar. Worden ze niet ondraaglijk overschreden? Nee. Er zijn regels en wetten, die ik draaglijk vind. Ik voel me veilig binnen die grenzen. Soms, als ik denk dat niemand kijkt, fiets ik wel eens door rood, maar dat is volgens mij de enige grens die ik zelf wel eens overschrijd. Ik voel me vrij, al heb ik altijd het idee dat ikzelf mijn grootste vrijheidsbeperker ben. Schaamte, lafheid, burgerlijkheid, aanpasserigheid, het kleeft allemaal aan me. Maar anderzijds: Ik mag leven zoals ik wil, zeggen wat ik wil, omgaan met wie ik wil, ik mag me uitspreken over wat ik wil, ik mag stemmen op wie ik wil. Lucky me. En als ik anderszins in problemen zou komen is er onze rechtsstaat, die ik nog altijd vertrouw.

Ja, nu, vandaag. Maar dat is zelfs in mijn leven - bijna 86 jaar, een klein mensenleven - niet altijd zo geweest. Ik heb eigenlijk aan den lijve ondervonden wat onvrijheid betekent. Als joods kind van twee moest ik onderduiken omdat mijn leven gevaar liep onder het rechteloze nazi-regime. En nog iets verder terug. De onvrijheid van mijn ouders en hun familie en joodse vrienden. Mijn vader werd geboren in 1905, mijn moeder in 1910, ze trouwden in 1937. Ze waren buurkinderen in de Smaragdstraat in Amsterdam. De ouders waren diamantbewerkers. Mijn opa zat in het bestuur van de eerste officiële vakbond, de diamantbewerkersbond, de ANDB, ik heb nog een foto van mezelf op schoot bij de legendarische socialist Jan van Zutphen. Mijn familie was meer sociaal-democraten dan

joods, als je dat zo kan zeggen. Ze waren joods, maar 'deden er niks aan' zoals ze zelf altijd zeiden. We werden pas echt joden in de oorlog was een veel gehoorde uitspraak.

Voor zover ik weet leidden ze tot kort voor de oorlog een tamelijk onbezorgd leven. Papa leerde voor effectenhandelaar bij een joodse firma, mama vierde feest met leuke journalisten als stenografe bij het Handelsblad. Fijne familie- en vriendenkring. Dansles, zeilen, bioscoop, theater. Papa was tot over zijn oren verliefd op de vijf jaar jongere Elly van een hoog, maar zij zag hem niet zo zitten. Die keurige jongen van twee hoog haalde het niet bij de feestende en flirtende collega's van de krant. Ze had liefdesavontuurtjes met de soms getrouwde deugnieten.

Chel (mijn vader) van twee hoog heeft eens een grote bos rozen bij haar voor de deur gezet met een kaartje eraan: *Zo dichtbij en toch zo ver weg*. Ten slotte zwichtte ze, onder druk van haar ouders (neem hem nou maar, hij is zo'n aardige nette jongen) voor zijn aanhoudende pogingen. Ze zijn uiteindelijk officieel verloofd en in 1937, getrouwd. Ze waren gelukkig, ondanks de politieke dreiging om hen heen. In 1933 werd het grimmiger en grimmiger. Hitler was in 1934 gekozen tot rijkskanselier en was verantwoordelijk voor het ontketenen van de Tweede Wereldoorlog door de invasie van Polen in 1939. Onder zijn leiding voerde nazi-Duitsland een vernietigingscampagne tegen Joden, Roma, gehandicapten, homoseksuelen, politieke tegenstanders en anderen. Dit leidde tot de Holocaust, waarbij ongeveer zes miljoen Joden systematisch werden vermoord. Er kwamen joodse vluchtelingen naar Nederland (denk aan Anne Frank en haar familie), en

hoewel die het Nederlandschap niet kregen en het niet makkelijk hadden in ons hartelijke land, vonden ze aanvankelijk hun plek in de Nederlandse samenleving. Veilig voor zolang als het duurde. Er waren antisemitische rellen, de Kristallnacht, maar dat was in Duitsland en niet in Nederland. Mijn ouders maakten een kind - mij - in 1938. Ondanks de oprukkende dreigende berichten van over de grens. Kan je in deze tijd wel een kind op de wereld zetten, is een vraag die je vandaag de dag ook vaak hoort. Ja, dat kan en dat kon, we zijn mensen tenslotte en moeten en zullen ons voortplanten. Maar toen werd het klimaat ook hier guur. Hitler liet het Duitse leger ons land binnenvallen op **10 mei 1940**, na vijf dagen felle strijd moest Nederland capituleren.

De anti-joodse maatregelen rukten hier op. De joodse bevolking kwam steeds verder in de wurggreep van de bezetter. Natuurlijk ondervonden mijn ouders, zoals zovelen, dat aan den lijve. Het kantoor waar mijn vader werkte was een joodse zaak in moest sluiten. Geen werk, geen inkomen meer. Mama had als joodse vrouw haar baan bij het gelijkgeschakelde Handelsblad moeten opgeven. Het onvoorstelbare werd steeds duidelijker: joden moesten als ongedierte uit de samenleving verwijderd worden. En dat gebeurde met duivelse precisie.

Een paar overbekende voorbeelden, u kunt ze waarschijnlijk wel dromen, maar het is toch altijd weer schokkend. Joden werden uit overheidsfuncties ontslagen; joden werd verboden om in bepaalde beroepen te werken, zoals arts, advocaat, leraar. Joodse winkels moesten geboycot worden.

Op officiële papieren moest Jood vermeld worden. Joden moesten zich registreren. Vanaf 1942 een jodenster dragen. Joden werd de toegang ontzegd tot openbare ruimtes, zoals parken, scholen, theaters, openbaar vervoer. Joodse kinderen mochten niet meer naar openbare scholen. Joodse bedrijven werden onteigend en overgedragen aan niet-Joodse eigenaren.

Joodse bankrekeningen werden afgesloten. Joden moesten geld en waardevolle bezittingen inleveren bij de roofbank. Joden mochten geen financiële handelingen meer verrichten. Joden moesten verhuizen naar speciale wijken, zeg maar getto's. Joden buiten Amsterdam moesten naar deze wijken in Amsterdam verhuizen. Er werden Joodse raden ingesteld die moesten samenwerken met de Duitsers. En vanaf 1942 werden Joden systematisch gedeporteerd naar naar concentratie- en vernietigingskampen.

In Nederland werden Joden via Westerbork doorgestuurd naar de kampen. Einddoel: de Endlösung, de volledige vernietiging van het Joodse volk. In 1943 werd Nederland officieel jodenvrij verklaard. De overgrote meerderheid werd gedeporteerd. Mijn lieve vader, die voor hij naar zijn werk ging elke dag even bij zijn moeder langs ging (mijn opa was kort tevoren aan een hartaanval overleden) werd bij de hoek van de straat tegengehouden door Nederlandse politiemannen. Er was een razzia aan de gang.

Hij heeft moeten toekijken hoe zijn moeder, met de joodse burens, in een vrachtwagen werd geladen en uiteindelijk via de Hollandsche Schouwburg, Westerbork naar Sobibor en daar vermoord. Op die hoek van die straat heeft hij zijn moeder voor het laatst gezien. Ik heb dit niet van hemzelf gehoord, heeft hier nooit over willen praten. Mijn ouders maakten zich inmiddels uiteraard allang ongerust over de dreigende politieke ontwikkelingen, maar vanaf toen waren ze gealarmeerd. Maar toch, toen de oproep voor de Hollandse schouwburg kwam - het voorportaal van de vernietiging - zei mijn vader (terwijl hij zat te schaken met mijn oom, vertelde mijn moeder later): Laten we maar naar zo'n werkkamp gaan, van werken is nog nooit iemand dood gegaan. Maar mijn moeder, die al langer last had van paniek, piekerde daar niet over. Een werkkamp, waar oude mensen en kleine kinderen naartoe mogen? Ik geloof er niets van en ik ga niet. Door haar vasthoudendheid werden via een kennis die in het verzet zat onderduikadressen geregeld. Eerst voor mij, ik was toen tweeënhalve jaar oud. Een kind onderbrengen was makkelijker dan volwassenen. Ik kreeg een logeerkoffertje en op een avond gaven mijn ouders mij mee aan een vreemde mevrouw. Daarna werden onderduikadressen gevonden voor mijn ouders.

Zij zijn de hele oorlog op verschillende plekken bij elkaar gebleven, wij hebben elkaar ruim drie jaar niet gezien. Mijn ouders wisten zelfs niet of ik nog leefde, er was geen contact. Wij hebben het overleefd, veel familieleden en vrienden van mijn ouders niet.

Ik heb mijn laatste twee jaar van de onderduik, in Rijnsburg gewoond. Van de eerdere adressen weet ik eigenlijk niets, ik heb - veel te laat - koortsachtig geprobeerd die

adressen te achterhalen, dat is me bij twee gelukt. Maar die mensen waren nogal bitter toen ik ze tientallen jaren later met een bos bloemen kwam bedanken. Mijn ouders hadden die zoektocht niet ondernomen en ik kreeg een beetje het verwijt dat ze nooit iets van ons hadden gehoord. Dat viel me zwaar, ik voelde me er schuldig over en ik heb de zoektocht voortijdig beëindigd. Wel hoorde ik van één onderduikgeefster dat ik, toen ik een keer op straat met een verdachte buurman had staan praten, onmiddellijk naar een nieuw adres moest. Je wist maar nooit. Zo ongeveer zal het vier keer eerder gegaan zijn. Ik heb Rijsburg als warm en vertrouwd ervaren. Mijn pleegvader was, vlak voor ik kwam, naar een buurman gegaan die als fout bekend stond en had gezegd Er komt hier een joods kind in huis en als haar of ons iets overkomt, breek ik je benen. Dapper dreigement van die kleine pleegvader van me die nog geen vlieg kwaad kon doen. Ik voelde me veilig en vrij in mijn pleeggezin, maar was dat natuurlijk helemaal niet. Ik mocht niet naar school of buiten spelen. Met mijn pleegmoeder ben ik wel eens naar de schoenmaker in Katwijk gelopen, maar meestal was ik thuis, als de kinderen naar school waren. Heerlijk, ik dribbelde de hele dag achter mijn lieve tante Cor aan, zogenaamd om haar te helpen in het huishouden. Boontjes afhaken, aardappelen schillen, koper poetsen, lakens helpen vouwen, er was altijd wel wat te doen in huis.

Een feestdag was altijd de zondag, dan gingen we twee keer naar de kerk en een bakkie doen bij een oma en wandelen op de Brink. En o ja, ook nog naar zondagsschool, de enige schoolopleiding die ik toen kreeg. Ik leerde er christelijke liedjes en we kregen een soort christelijk poesieplaatje. Tante Cor streek zaterdagavond de strikken voor mij en mijn

zusje, die als grote vlinders in ons haar werden gespeld. Zondagse kleren voor de kerk. Heel jammer dat ik een hoedje op die mooie strik moest zetten. Zwart haar in zo'n blond gezin kon natuurlijk niet. Het bidden aan tafel vond ik eigenlijk het spannendst van alles, want als Oom Kees zijn laatste woorden had uitgesproken bij het bijbel lezen (ik verstond daar nooit iets van) kon je de beurt krijgen om die te herhalen, wat mij nooit lukte. Doodeng want dan was mijn oom Kees heel streng. Indringendste oorlogsherinnering: toen tijdens het bidden de glazen schaal met zuurkoolstampot, mijn lievelingseten, knapte en ik opsprong om nog iets te redden, moest ik zonder eten naar bed. Verder ervoer ik mijn uiteindelijke onderduik als een onbezorgde tijd. En toen was het bevrijding. En was er feest in het dorp. Weken later, toen mijn ouders mij uiteindelijk vonden (telefoon had niemand) en een jeep hadden kunnen regelen om mij op te halen, herkende ik ze helemaal niet. Ik was twee toen ik ze voor het laatst had gezien en bijna zes toen ze me kwamen halen. Ik heb me altijd scherp herinnerd hoe ze daar stonden voor de deur van ons huis. Twee bleke mensen, de man met een bril en de vrouw niet. Ik had altijd verzonnen dat het omgekeerd was (ik had natuurlijk geen idee) en dacht Dit kunnen mijn ouders dus niet zijn. Ik ben toen hard weg gevlucht in de kassen achter ons huis. Natuurlijk onmiddellijk opgespoord en meteen meegenomen.

Mijn vader zei altijd Je was zo blij om ons te zien, je sprong meteen bij mij op schoot. Ik herinner me dat dus anders en onlangs werd mijn herinnering bevestigd door een oudere broer, die zei Je liep hard weg. Eenmaal thuis in Amsterdam bleef ik lang heimwee houden naar Rijnsburg! Ik ging alle vakanties naar ze toe, tot ik, elf jaar oud, niet meer bloot in de teil wou in de keuken. Ik heb altijd warm contact met ze gehouden en zij met mij. Toen onlangs mijn pleegzus Arianne overleed heeft ze op haar sterfbed, pratend over de rouwkaart, gezegd Hanneke hoort er ook bij. Dat heeft me diep ontroerd. Het heeft overigens best lang geduurd eer de band met mijn ouders hersteld was. Ik kreeg na de oorlog een broertje op wie ik stikjaloers was. Die baby die alle aandacht kreeg en waar ik te pas en te onpas op moest passen! Ik heb hem, toen hij twee was en ik op hem moest passen terwijl ik op straat speelde, wel eens weg laten lopen. De politie bracht hem terug, ik kreeg natuurlijk straf. Nu ben ik dol op hem overigens.

Ik ga nog een grotere stap terug in mijn geschiedenis, omdat de geschiedenis van antisemitisme lang is en ook in mijn leven ver terug leidt. Naar een verre voorvader van mij. De Portugese jood Baruch (Bento) Osorio werd geboren in 1559 in Lissabon, Portugal. Hij was een sefardische jood, een rijke koopman, en leefde onder de inquisitie. Joden moesten zich bekeren tot het katholieke geloof, ze heetten voortaan Nieuwe Christenen. Het was streng verboden hun joodse godsdienst uit te oefenen. Als je, met hulp van vele spionnen (lees: NSB-ers, foute landgenoten), betrapt werd op het volgen van joods-godsdienstige rituelen, wachtte onherroepelijk de dood. Het klimaat in het warme Lissabon werd grimmig.

Uiteindelijk kon Osario met zijn familie, doordat hij geld had en handelscontacten met Nederland, vluchten. Hij vluchtte naar Amsterdam. Hij werd een invloedrijke handelman en filantroop die een prominente rol speelde in de Joodse gemeenschap van Amsterdam in de 17e eeuw. Hij woonde tegenover Rembrandt in de Breestraat, die nu de Jodenbreestraat heet (het tegenwoordige Rembrandthuis) en ging met Spinoza naar de synagoge. Tot in Amsterdam waren spionnen van de inquisitie actief om joden te ontdekken (de lange arm van Alva) en daar verslag van te doen in Lissabon. Maar hier, in het buitenland, waren ze veilig voor vervolging. Hij heeft in Amsterdam een welvarend en maatschappelijk nuttig leven geleid, maar is nooit meer naar zijn geboorteland teruggekeerd. Bento Osario ligt begraven in Ouderkerk.

Maar goed, terug naar mijn oorlog. ik wil even stil staan bij de helden dankzij wie mijn kleine familie en zoveel anderen de oorlog hebben overleefd, of ondanks hun inspanningen, vaker niet. Helaas heb ik het mijn ouders nooit gevraagd (ik heb daar nog altijd spijt van), zoals ik het sowieso betreur dat ik mijn ouders niet meer heb gevraagd over hun leven en de oorlog en daarna. Jan en alleman geïnterviewd, maar mijn ouders niet. Kennelijk bang om zout in de moeizaam geheelde wonden te strooien, want er werd nauwelijks ooit meer over de oorlog gesproken bij ons thuis.

In verband met deze lezing heb ik het al eerder genoemde mooie boek van Toni Boumans *JE MAG WEL BANG ZIJN MAAR NIET LAF*, herlezen. Het boek vertelt de enerverende en tragische geschiedenis van de Friese familie Bakker uit Buitenpost in Friesland. In de late 19e eeuw beginnen Popke Bakker en zijn vrouw Dieuwke een garen- en bandwinkel, die uitgroeit tot het bekende modehuis P.S. Bakker met filialen in Leeuwarden en Groningen.

De familie is streng gereformeerd en actief in het maatschappelijke leven. Een scherp moreel kompas. Tijdens de Tweede Wereldoorlog raken meerdere familieleden betrokken bij het verzet. Vijf zoons en, niet onbelangrijk, drie ervan waren homoseksueel. Sjoerd Bakker, een van de kinderen en couturier, raakt betrokken bij de aanslag op het Amsterdamse bevolkingsregister in 1943 door het maken van politie-uniformen. Willem Arondeus maakt ook deel uit van deze kunstenaarsgroep evenals de joodse dirigente Frieda Belinfante al was zij niet bij de overval zelf. Ook de later veel beroemder geworden Gerrit van der Veen hoorde er ook bij. Minutieus beschrijft Toni Boumans hoe enorm de inspanningen waren bij - in dit geval het kunstenaarsverzet - de illegale organisatie die persoonsbewijzen vervalste (Arondeus was als beeldend kunstenaar heel belangrijk hierbij), bonkaarten, stamkaarten, illegale kranten verspreidden, geld inzamelden, adressen van onderduikgevers organiseerden, sabotages pleegden, tot aan liquidaties toe.

Willem Arondeus, kunstenaar, eenzame zoeker, had zich altijd in het leven een buitenstaander gevoeld. Hij ontvlucht zijn familie in Amsterdam, zwerft van plek naar plek, zoekt tevergeefs naar erkenning en liefde, maar lijkt zijn draai niet te kunnen vinden.

Hij schildert, later schrijft hij, maar geborgenheid vindt hij uiteindelijk bij Jan, zijn vriend uit Urk, met wie hij uiteindelijk in Amsterdam samen leeft. Maar toch.... er ontbreekt hem iets. De oorlog dwingt hem tot een scherpe keuze. Voor martelende twijfel en onzekerheid over zijn eigen identiteit en zijn levensdoel is geen plaats meer. Het Kunstenaarsverzet maakt een eind aan zijn rusteloos bestaan. Hij weigert lid te worden van de Kultuurkamer. Hij schrijft, drukt en verspreidt zijn illegale Brandarisbrieven, waarin hij kunstenaars oproept niet mee te werken met de Duitsers. Hij stuurt Jan terug naar Apeldoorn als het illegale werk toeneemt. Jan mag geen gevaar lopen. Zijn vrienden noemen hem Tiky, zijn illegale naam is 'Smit'.

Maandenlang werkt hij samen met de kern van het kunstenaarsverzet aan de voorbereiding van de aanslag op het bevolkingsregister. Hij is de leider en heeft de regie over alle details die uitgewerkt moeten worden. Details als bijvoorbeeld precieze kopieën van de politieuniformen en de artsen die de dienst doende Duitse bewakers tijdelijk in slaap moesten brengen. En nog talloze andere details natuurlijk, het was een gigantische en riskante operatie.

De actie slaagt maar ten dele, de helft van het gebouw wordt in de as gelegd, en na een week wordt de hele groep verraden en gevangen genomen. Uiteindelijk worden twaalf leden ter dood veroordeeld, onder wie Willem Arondeus en Sjoerd Bakker.

Arondeus' missie was onder meer het cliché te ondergraven dat homoseksuelen lafaards zijn, maar vaak zeer moedig. Hij schrijft over zichzelf in het voorwoord bij zijn biografie over de schilder Mathijs Maris: *het lijkt maar zo in het kleine alledag, of de dromers voor het leven vluchten, geen moed tot daden hebben geen wil tot overwinnen, het lijkt maar zo. Schuw in het leven van alledag, machteloos in de listen van het eigenbelang en onbekwaam in het compromis vindt elke volle werkelijkheid, elke grote werkelijkheid hen tot het laatste offer bereid.'*

In de gevangenis werden Arondeus en Sjoerd Bakker extra wreed behandeld omdat de bewakers wisten dat ze homoseksueel waren. Maandenlang zaten ze onder onmenselijke omstandigheden in isolatie in de gevangenis. Bij het showproces was Arondeus zelfbewust en vrijmoedig tegen de rechtbank. Voor hun laatste verzoek voor de executie vroeg Sjoerd een roze overhemd en Arondeus een schuimtaart. De laatste uren van zijn leven zong hij, met de andere gevangen kameraden, liederen in de dodencel, vaderlandse liederen, psalmen, de Messias van Händel en het Wilhelmus.. Hij is misschien gelukkiger gestorven dan hij ooit geleefd heeft. Sereen en vol zelfvertrouwen zagen ze de dood tegemoet. Misschien was er ook angst, dat vertelt het verhaal niet, maar er klonk zeker muziek. De doodstraf is in de duinen bij Bloemendaal voltrokken op 1 juli 1943. Ik wijd hier zo over uit omdat ik de andere kant van mijn onderduikverhaal in het licht wil zetten. Ja, er kwam een mevrouw mij ophalen, op een avond, en ja, ik kreeg een logeerkoffertje en een nieuw door oma gebreid pak mee. Daar herinner ik me natuurlijk niets van.

Maar wie was die mevrouw? Was ze een studente, actief in het studentenverzet? Was ze een verpleegster, tramconductrice, kunstenaar, onderwijzeres, kruidenier? zeker was ze één van die helden en heldinnen dankzij wie ik hier nog sta. En dankzij wie mijn ouders en ikzelf van adres naar adres konden vluchten zodat wij de oorlog hebben overleefd. Door me weer in Willem Arondeus te verdiepen door dat mooie boek van Toni, buig ik in grote dankbaarheid voor hen.

Waarom sta ik hier zo uitgebreid stil bij vervolging van lang geleden, of korter geleden, met als eeuwige grondslag antisemitisme? Omdat ik parallellen voel, misschien overdreven, misschien ook niet. Omdat ik nu, vandaag de dag, in grote verwarring verkeer over de gruwelijke gebeurtenissen van vandaag. In Oekraïne, Gaza, Amerika. Over mijn relatie tot Israël. Natuurlijk hadden wij, als seculier joods gezin, een ijzeren busje met een lichtblauwe davidsster erop. Om geld te sparen voor Israël. Natuurlijk ben ik in mijn jonge jaren naar Israel, het beloofde land, geweest. Ik vond het er enerzijds heel fijn (heerlijk land en hoe vertrouwd, al die joodse gezichten om me heen), maar anderzijds voelde ik me er niet prettig. Er werd fel gediscrimineerd, toentertijd vooral tegen de instroom van Russische en Noordafrikaanse joden, vluchtelingen naar dat beloofde land. Huh? Hoe kon dat nou? discriminatie in Israël? Nou, dat voelde ik in 1960 al. Om maar te zwijgen van hoe ik me nu voel over de Israëlische politiek. Ik bekijk die foto in de krant, de zilveren camerawinnaar, van dat Palestijnse jongetje zonder armen met dat desolate gezichtje. Hoe verhoudt zich dat spaarbusje met die Davidsster met mijn afkeer van het huidige

Israelische beleid? En hoe rijm ik de niets ontziende acties van Israel nu met de smartelijke en ingewikkelde geschiedenis van dat beloofde land.

En dan pieker ik verder. Over de oorlogen en hongersnoden die overal op de wereld woeden, waar wanhopige mensen voor vluchten en ons om bescherming vragen. Over onnavolgbare psychopathische dictators die steeds meer macht krijgen. Over ons grootste goed, de democratie, die op dit moment in de Verenigde Staten, door een manische president met wilde pennenstreken om zeep wordt geholpen. Over de besmetting die van daar naar ons kan overwaaien, als het coronavirus. De vernietiging van de democratie dreigt ook onze samenleving binnen te druipen. Ik maak me zorgen over de desinformatie en de complottheoriën die ons overspoelen en waar zovelen in geloven. We worden overspoeld door een giftig anti-immigrantenverhaal. Mensen die weg gegaan zijn van huis en haard voor een veilig of een beter leven. Zij zijn volgens onze huidige leiders, de bedreiging van onze veiligheid, van onze welvaart, van ons geluk. Wanneer hebben we dat eerder gehoord? Ik voel me totaal machteloos en zou iets willen doen. Iets anders dan hier in een kerk staan oreren voor een gezelschap van min of meer gelijkgestemden. Waar is een Willem Arondeus als je hem nodig hebt? Ik sta erbij en ik kijk er naar. Wat moet ik doen? Geert Wilders en de zijnen isoleren? Elon Musk boycotten? Van Facebook afgaan om Zuckerberg een lesje te leren? De muis die tegen de olifant zegt Wat stampen we lekker hè? **Je mag wel bang zijn maar niet laf** heeft één van de broers Bakker, Popke, tegen zijn jongere broer Albert gezegd. Ik denk vaak aan deze woorden. Hoe doe ik dat, vandaag de dag.

In aanloop naar deze lezing ben ik een paar keer geïnterviewd. Eén van de interviewsters vroeg me Wat is uw boodschap in de lezing? Een boodschap heb ik niet, dat vind ik te pretentiekus. Maar ik heb twee foto's, die meer zeggen dan woorden. U kunt ze vanaf uw plaats niet zien. Een korte beschrijving: op één foto kijkt een uitgehongerd kind uit de tweede Wereldoorlog je aan. En op de andere zie je een uitgemergd kind in Gaza, dat inmiddels is overleden. Is dat een boodschap?

Nee. Het is meer een kreet. De boodschap moet u er zelf maar bij bedenken.

Dank u wel.